

ІСТОРИЧНА ПОЕТИКА

УДК 82.091

Світлана Вишневська-Пилипишин

УКРАЇНСЬКА САМОБУТНІСТЬ У ПОЛЕМІЦІ „МАЛОРОСІВ” І РОСІЯН 70-90-Х РОКІВ ХІХ СТ.: ПРЕДМЕТНІСТЬ КРИТИЧНИХ ОЦІНОК

Частково розглядається питання реценції української літератури в російському суспільстві останньої третини ХІХ століття. Російські погляди на українське письменство подано за текстами й літературно-критичними оцінками того часу. Простежуються взаємовпливи в оцінках російськими та українськими критиками творчості І.П. Котляревського окресленого періоду.

Ключові слова: критичні оцінки, логіка оцінок, українська самобутність, „малоросійство”, історико-літературний процес.

Як відомо, протягом тривалого часу відбувалося вимушене зближення України з Росією, яке відбивалося і в літературі. За десятиліття панування в країні тоталітарного режиму в суспільстві міцно утверджувалися директивні методи й способи висвітлення як проблем сьогодення, так і подій минулого. До оцінки історичної спадщини, зокрема й літературної, підходили, як правило, із заздальгідь виробленими заідеологізованими трафаретами і все, що не відповідало їм, або спрощувалось і фальсифікувалось, або замовчувалося чи відкидалося під виглядом критики.

Окрім того, невиправдане наполягання на спільності історичних доль російського та українського народів, прагнення за будь-яку ціну довести ледве не тотожність їх культур, лишаючи поза увагою принципові відмінності, довго не давало змоги розкривати специфіку історико-літературного процесу в Україні й призводило, зрештою, до утвердження в літературознавстві міфологеми про зверхність російської літератури над літературою українського народу. А це в свою чергу зумовлювало уніфікацію історико-літературних процесів у Росії й Україні. Наукові висновки навіть таких авторитетних українських учених у галузі українсько-російських взаємин, як О. Білецький, Є. Кирилук, Є. Шаблювський, М. Гудзій, М. Пархоменко, Ф. Прийма, Н. Крутікова та ін., вимушено знекровлювалися і позбавлялися переконливих компаративістських вимірів.

Розгляд українсько-російських взаємин тільки як „дружніх” не міг бути об’єктивним, бо між двома літературами, що їх розглядали названі науковці, „не було симетрії: їхні долі, статус і перспективи не могли бути більш асиметричними” (Г. Грабович). Це особливо стосується періоду 70-90-х рр. ХІХ ст., коли, з одного боку, українська література перебувала під тиском трьох урядових заборон, а з іншого – ці заборони

підштовхували її на „ширші води”. Тому питання рецепції української літератури в російському суспільстві зазначеного періоду, особливо в глибокому усвідомленні цього суспільства, є сьогодні актуальним. Для його розгляду вдамося до методів аналітико-синтетичного дослідження.

Оскільки в культурному просторі всього ХІХ століття на етнічній території України утверджувалися доміанти великодержавності, то надалі російські погляди на українське письменство будемо реставрувати за текстами й літературно-критичними оцінками того часу, зберігаючи геополітичні виміри.

Передусім зазначимо, що у всій культурі, як і в цілій Європі, починаючи з кінця ХVІІІ ст., заходили великі політичні зміни. Найважливіші з них нагадаємо: припинилося автономне існування Гетьманщини, Запорозжя і Слобідської України – їх поглинула загальноросійська адміністрація; стався поділ Речі Посполитої Польщі між Росією, Австрією і Пруссією; занепадав Кримський ханат; ослабла Туреччина. Отже, територіально зросли Росія, Австрія та Пруссія. Українські землі опинилися у складі кількох держав. Австрія під час поділу Польщі приєднала Галичину і Холмщину, а від Туреччини взяла Буковину й Закарпаття. Етнічні території України розвивалися в різних політичних, культурних і економічних умовах.

У 1793 році Росія зайняла Правобережну Україну, Поділля, східні частини Волині і Полісся. 1807 року зроблено новий розподіл приєднаних до Австрії українських земель. 1809 року Австрія віддала Росії Тернопільську округу, яку знову забрала, приєднавши до Галичини, аж у 1815 році. Приєднання до Австрії Галичини творило окремий корінний край під адміністрацією цісарського намісника. У 1775 році Австрія звільнила й Буковину, адміністративно з'єднавши її з Галичиною [5, с. 133-134].

1805 року українське дворянство заснувало перший на українських землях російськомовний університет. Дворянство майже без спротиву сприйняло введення російських порядків, але зберігало національну (малоросійську) свідомість і, будучи на адміністративно керівних посадах, „причинялося до розвитку української культури, науки і мистецтва” [5, с. 134]. Після Першої Вітчизняної війни у 1813 році і 1832 року до чорноморських козаків переведено полки з козаків Гетьманщини.

У 1815 році Віденський Конгрес затвердив на *ціле століття* (курсив наш. – С.П.) поділ українських земель між Росією й Австрією. Неодноразові повстання поляків (1830-1831, 1863), обмеження прав української мови в Російській імперії Валуєвським циркуляром та остаточне її витиснення з офіційних сфер Емським Указом 1876 року – це тільки найголовніші історико-політичні віхи, які окреслювали проекції і можливості функціонування української словесності на перетині чужинецьких намірів адміністрації і постійної русифікації.

Політично-правовий тиск на українсько-малоросійське населення – це була своєрідна матриця, що накладалася на публіцистику, журналістику й художню літературу з допомогою церковних, освітніх чинників і критицизму, зокрема літературної критики. З одного боку, в Україні продовжувало існувати книжне письменство, яке все більше і більше відтворювало явища „общеруського” життя мовою російською, через що словесність методично і поступово розчинялася в літературі російській, ведучи до занепаду національної творчості. На щастя, з іншого боку, в поезії українців, як і колись, мала місце життєва течія, яка відображалася головним чином або в народній творчості, або в творчості письменників, що мала на собі народний відбиток. Політична „єдність” обох слов’янських народностей сприяла знайомству українців з російською літературою і засвоєння її змісту та форми. Як зазначав І. Стешенко, справа доходила навіть до того, що українці переходили на великоруський літературний ґрунт і сприяли розвитку чужої їм літератури. До таких письменників учений відносив Богдановича, Капніста, Гнедича.

Ще одним літературним струменем в Україні ХІХ ст. був західноєвропейський. М. Дашкевич вважав, що його сприймали українці безпосередньо, а М. Петров бачив його діяння на українську літературу тільки через літературу російську.

Проте власне національна творчість, попри всі перешкоди на її шляху, все-таки просувалася і дійшла, під кінець, до тої межі, коли мав відбутися перехід на нову стадію розвитку. Потрібна була лише людина, яка мала виконати цю важливу культурну місію. Такою людиною став І.П. Котляревський, який виріс на ґрунті народної творчості й поклав її в основу своїх творів.

Близькість „Енеїди” І.П. Котляревського до народної творчості мала неабияке значення: твір І. Котляревського був не раптовим стрибком від російської літератури до української, а яскравим зразком невинної *еволюції* (курсив наш. – С.П.) національної літератури. Таким чином, нова українська література відразу заявила про себе як явище цілком самобутнє; основним елементом в „Енеїді” І.П. Котляревського була не чужа літературна тенденція, а питома українська. Своєму народному змісту нова українська література завдячувала лише сама собі. Про відтінки чужого впливу міг свідчити лише жанр поеми – пародія. У тій ситуації М. Петров бачив реакцію псевдокласицизму, внаслідок чого вважав, що „Енеїда” І. Котляревського тяжіла до літератури російської. І. Стешенко не погоджувався з професором Петровим. На його думку, „Енеїда” не була реакцією псевдокласицизму, а комізм її виник поза літературою російською. Проте вчений цілковито не відкидав можливості впливу російської літератури на українську поему: „<...> только съ формальной стороны позаимствованась насчетъ литературы русской: въ ней укрѣпились стихотворный размѣръ и отчасти эстетическій вкуси <...>” [13, с. 18].

Елементи західництва І. Стешенко добачав хіба що в п'єсах І.П. Котляревського. Проте, на його думку, письменник не поривав зв'язків зі змістом інтерлюдій, він тільки надавав їм більш розвиненої західноєвропейської форми, здатної задовольняти художні потреби.

М. Дашкевич уважав, що завдяки І.П. Котляревському українська література стала на сприятливий шлях, який провадив до виконання завдань, обов'язкових для будь-якої літератури як живильної суспільної сили.

Іван Петрович Котляревський, як зачинатель нової української літератури, кажучи по-сучасному, завжди був у центрі уваги не лише українських, а й російських літературознавців. У вивченні його творчості науковців цікавили насамперед художні особливості творів, а також ті причини, що зумовлювали письменництво „малоруською” мовою.

Факт появи першого друкованого „малоруського” слова, вираженого не в тій книжній південноруській мові, яка так добре була знайома освіченим громадянам суспільства, а в мові, яка творилася на народній основі, мав важливе значення для розвитку й піднесення всіх засад поширення, бо виражала національну самосвідомість. „Енеїду” І.П. Котляревського знала кожна грамотна людина в Україні, а подекуди і у Великоросії. Багато місць з неї цитувалося напам'ять. Усі захоплювалися дотепністю висловів, гумором автора і типовістю колориту. Головне історичне значення І. Котляревського, на думку багатьох вчених, полягало у двох напрямках: культурному і соціальному. Як твердив І. Стешенко, „<...> но еще большее значение приобрѣли его произведенія въ силу ихъ украинской національной формы. Появленіе ихъ въ украинской одеждѣ составило въ культурномъ нашемъ развитіи цѣлую эпоху, весьма прогрессивную по сравненію съ прошедшимъ и служащую исходной точкой для будущаго” [13, с. 3].

До кінця 30-х років XIX ст. друковані відгуки про І.П. Котляревського були спорадичними і не ставилося питання про причини виникнення нової української словесності. Але з тих праць було видно, що „Енеїда”, „Наталка Полтавка”, „Москаль-чарівник” мали великий успіх не лише серед українців, а й у середовищі великоруських читачів. Так, перша критична згадка про літературну діяльність І.П. Котляревського належить до 1816 р.

Одним із перших відгукнувся на твори І.П. Котляревського й І. Срезневський. Інтерес його був прикутий до невідомої ще тоді „Наталки Полтавки”. Вчений характеризував п'єсу як один із перших книжно-народних творів України і називав її першим збірником пам'яток української народності, прикладом для всіх наступних.

Після 1838 року, тобто після смерті письменника, українська та російська періодика почали друкувати ряд статей про І.П. Котляревського чи то біографічного характеру, чи то у вигляді критичної оцінки його творів. Одні ставили в заслугу його творчість по-українськи, а інші різко висловлювалися проти письменства

малоруською мовою взагалі і проти „пародійної” „Енеїди” І.П. Котляревського зокрема.

Заслуговують на увагу праці біографа І. Котляревського С. Стеблина-Каменського. Окрім біографічних відомостей, які трактували його як людину й чиновника, той критик торкнувся і його літературної діяльності. Він високо оцінював і „Енеїду” І. Котляревського, і його драматичні твори: „Комизмъ его Энеиды неподражаемъ, – вездѣ дышетъ самая непринужденная сатира, блестящая неподдѣльною веселостью и остротами наблюдательнаго ума” [12, с. 3]. Праця С. Стеблина-Каменського мала вплив на подальшу оцінку творчості І.П. Котляревського російською критикою.

Українська критика також висловлювала своє ставлення до „Енеїди” І.П. Котляревського. Не варто розглядати одні праці без інших, оскільки простежується певна тенденція до взаємовпливів і навіть взаємоперегуків. Так, у 1843 р. І. Галка (М. Костомаров) в „Молодику” писав: „Появленіє такихъ произведеній, какъ перелицованная Энеида, свидѣтельствуєтъ о ненормальномъ состояніи литературныхъ вкусовъ, хотя обвиненіє въ этомъ не можетъ падать на Котляревскаго, такъ какъ это являлось результатомъ тогдашняго настроенія по поводу упадка классицизма и вторженія романтизма: „малороссійскій языкъ – самая романтическая форма; Энеида – самое классическое содержаніє” [1, с. 160]. У 1844 році М. Костомаров знову звернувся до творчості І.П. Котляревського. Вчений розглядав „Енеїду” з двох боків: літературної форми та її змісту. Щодо форми українська „Енеїда”, на думку М. Костомарова, належить до пародій; як пародія, вона відповідала духові часу, містила в собі кпини над класичними богами і героями. Таке висміювання класичних зразків було тоді в Росії модним, бо сприймалося як реакція псевдокласицизму, який панував в російській літературі дещо раніше, але згодом втратив своє значення, щоб дати місце новим напрямкам. Вважаючи „Енеїду” зразком пародії XVIII ст., важливої для часів поета, М. Костомаров відкидає її значення для сучасної йому епохи, тобто для 40-х років XIX ст. Таким чином, форму „Енеїди”, що висміювала псевдокласицизм, М. Костомаров назвав застарілою. У формальному аспекті М. Костомаров вказував і на таку важливу особливість „Енеїди”, як її мова. На його думку, це правильна, блискуча, народна мова. Не високої думки вчений був про віршовий розмір поеми, оскільки вважав що саме чотиристопний ямб заважав поетові виявляти його талант на всю широчінь.

Щодо змісту, М. Костомаров наголошував на художньому зображенні народного побуту і характерів та вияві почуття гумору. Іншої тональності мав відгук М. Костомарова про „Наталку Полтавку”. Він вважав, що зміст п’єси відзначається застарілою сентиментальністю минулого століття.

У 1861 році в „Основі” дуже різко ставив питання про значення І.П. Котляревського як зачинателя нової української словесності і П. Куліш: „Энеида носить на себѣ признаки глубокаго упадка

народного чувства самосознання и самоуваженія, причина чого скривається въ исторически виработавшемся раздвоєнні малорусскаго народа на пана и мужика, а результатъ этого сказался въ стремленіи Энеиды глумиться надъ мужикомъ, представить въ видѣ каррикатуры этого мужика, однимъ словомъ найти для пановъ развлечение въ изображеніи глупости простолюдина” [7, с. 248].

Визнаючи, що з творчості І.П. Котляревського бере початок нова малоруська література, О. Пипін бачив причини відкриття нової ери в розвитку цієї літератури в загальному русі епохи слов'янських відроджень з кінця XVIII ст. Російський учений зазначав: „У добродушнаго Котляревскаго едва ли могли быть такія злостныя цѣли (какія приписуваль ему Кулишъ); его пародія была не угодливістю вкуса пановъ, а скорее отголоскомъ начавшейся оппозиціи старому классицизму и плодомъ простой шутки. Въ своихъ драматическихъ пьесахъ Котляревскій удачно схватываетъ черты народныхъ нравовъ, и если, по характеру времени, впадаетъ въ преувеличенную сантиментальность, то все-таки изъ нихъ можно видеть, что для него народная жизнь не была однимъ поводомъ къ глумленью” [10, с. 261]. Головним виправданням для І. Котляревського О. Пипін вважав те, що подібні настрої не були властиві лише йому, а навіть і Г. Квітці-Основ'яненку: „Въ сочиненіяхъ Основ'яненка мы находимъ опять въ сущности тѣ-же мотивы: ту-же сантиментальность и шутливое отношеніе къ народной средѣ” [10, с. 261].

М. Петров у фундаментальній праці „Очерки истории украинской литературы 19-го столѣтія” ставив завдання простежити хід історичного розвитку нової української писемності, з'ясувати причини її виникнення. Таких причин Петров зазначав доволі багато, але їх не аналізував. Тому і його погляд на творчість І.П. Котляревського не зовсім зрозумілий. Він цілком згідний з О. Пипінім у тому, що нова українська література виникла як результат загального руху епохи слов'янського відродження, але під впливом літератури російської і частково польської, внаслідок чого реакція псевдокласицизму в російській літературі породила „Енеїду” І.П. Котляревського, а карамзинський сентименталізм – „Наталку Полтавку”.

М. Дашкевич, стверджуючи, що основи нової української літератури закладені ще в літературних фактах попередніх епох, у цілому ряді культурно-побутових явищ малоруського народу, вихідним пунктом у розвитку української літератури вважав любов до своєї народності, природну потребу самовираження рідною мовою, прив'язаність до рідного слова. Внаслідок цього, говорячи про І. Котляревського, автор насамперед виправдовував його щодо звинувачень у прояві упадку народного почуття самосвідомості й самоповаги, які закидали Котляревському з приводу „Енеїди”, і від звинувачень в афектації й сентименталізмі з приводу „Наталки Полтавки”. М. Дашкевич заперечував те, що твори І.П. Котляревського з'явилися під впливом російської літератури.

Треба наголосити ще, що не завжди і не всіма І. Котляревський сприймався як зачинатель нової української літератури, „...иногда проскальзывала мысль, что Котляревский со своей „Энеидой” появился, какъ нѣчто невиданное и неслыханное, что онъ какъ бы съ неба свалился, чтобы положить начало малорусской словесности. Въ доказательство этого достаточно сослаться на „Передне слово до громады” г. Кулиша, помещенное имъ въ альманахъ „Хата” 1860 г., гдѣ встрѣчаемъ такія слова: „Дывне отсе въ насъ дило, панове громадо, наша словесность Украинська! Не було, не було іи тогди, якъ наши дуки великимъ коштомъ громадськимъ академіи та школы споряжали и до нимцивъ дитей у науку посылали, и саму нимоту до себе великими гришмы підіймали, а теперъ – ось тобі на! усе не до смаку, що въ насъ, починаючи ажъ одъ Нестора, понапысувано: треба якусь иншу мову и инший духъ у книжкахъ появити” [8, с. 379]. Серйозного значення П. Куліш „Енеїди” не надавав. Для нього вона була важлива тільки як перший твір нової української літератури, як перший досвід. Проте П. Куліш звинувачував І. Котляревського в тому, що сама ідея написати пародію мовою свого народу свідчить про відсутність поваги до цієї мови. Натомість у „Наталці Полтавці” П. Куліш вбачав крок до правильного зображення українського народу і повагу до його простих людських почуттів.

У полеміку з П. Кулішем вступив М. Максимович. Він вважав, що з настанням нового періоду в житті народу з'являються інші прагнення і в його словесності, за яких вона, не задовольняючись попередніми своїми формами, проявляється в нових. Учений не пригадував такого, щоб українцям було не до смаку все, що написано, починаючи з Нестора. В новій малоруській словесності проявлявся той самий народний дух і та сама народна мова, якими дихала і словесність усна та писемна ще за часів козацької України. Нова малоруська словесність – не що інше, як продовження старої. То ж навіщо, на думку М. Максимовича, представляти її як „небывалое диво”, як це робив П. Куліш.

Не погоджувався з П. Кулішем і Чибисов, який у 1861 р. вів рубрику „Обзоръ журналовъ” в „Одесскомъ Вѣстникѣ”. Саме тоді він згадав і „Основу” зі статтею П. Куліша, зазначивши: „Не смотря на такую строгость суждений о деятельности Котляревскаго, все таки нельзя ему отказать въ известной *исторической роли* (курсив наш. – С.П.) въ судьбѣ украинской письменности, хотя бы уже потому, что онъ отлично владѣлъ языкомъ” [14, с. 156].

1877 року твори І.П. Котляревського були видані в Галичині. В. Онишкевич творчості поета надавав потрійного значення: 1) він, мовляв, робить літературу доступною для цілого народу; 2) спростовує боротьбу між класицизмом та романтизмом; 3) виступає як письменник вчасно. Галицький літератор, захоплюючись мовою творів І. Котляревського, його гумором, ямбічну стопу, проте, вважав неприємною для вуха українців.

У 1881 р. у Галичині з'явився новий нарис про І. Котляревського, який належав Кошовому. Автор (очевидно, О. Кониський) твердо заявив, що біографи і рецензенти поета ще жодного разу не збагнули його духу й звинувачували його в тому, чого він цурався: „Юморістичну форму сієї „Енеїди” і „Оди” Котляревський вибрав не ради того глузування, котрим докоряє его Куліш, а ради тих обставин, котрих Куліш не вмів, чи не схотів зрозуміти. Там, де критики Котляревського бачуть „сьміх”, ми бачемо „сльози”, де їм здавалось „лакейство”, ми бачемо зі сторони поета „жертвоприношення”, котрим він хотів допомогти народові” [6, с. 73]. З таким поглядом рецензента не погодився І. Стешенко. Факт, що „Енеїда” перенасичена жартами і кпинами, визнавав навіть і сам І. Котляревський. То ж навіщо Кошовому шукати в ній якісь сльози? Таким чином, на думку І. Стешенка, критик пішов проти самого І. Котляревського.

Кошовий називав І. Котляревського націоналістом, демократом, сатириком, який висміював схоластичну науку і панування іноземної мови в школах і науці. Це проблематизував той же І. Стешенко. На його думку, ні „Енеїда”, ні інші твори І. Котляревського не дають підстав називати письменника націоналістом. Насамперед тому, що таке поняття в українському житті з'явилося далеко пізніше.

У 80-ті роки ХІХ ст. неоднозначні оцінки творчості І.П. Котляревського висловлював і сам П. Куліш. Тепер він називав поета реформатором, діячем українського відродження, родоначальником нашої літератури.

Багато сказавши про роль українців у розвитку російської культури і визнаючи необхідність для великоросів вивчення української літератури, якийсь Мінський звертався в цьому зв'язку безпосередньо до І.П. Котляревського.

Як підсумок розмаїтих оцінок творчості І.П. Котляревського наприкінці 90-х років ХІХ ст. у Петербурзькому Енциклопедичному Словнику була вміщена стаття про життя і творчість українського поета.

Однією з важливих проблем, яка порушувалася при вивченні творчості І.П. Котляревського, було питання про самостійність його „Енеїди”. Переконливе вирішення цього питання мало не тільки наукове, теоретичне значення, а й до певної міри практичне. Воно мало подати кінцеву оцінку цього художнього твору і поставити його на належне місце серед інших творів української літератури. Виконання згаданого завдання могло бути досягнуто лише шляхом порівняння всіх існуючих до І.П. Котляревського переробок „Енеїди” Вергілія і, особливо, шляхом порівняння „Енеїди” І. Котляревського з російською переробкою Осипова. Першим, хто серйозно поставився до вирішення цього питання, був відомий російсько-український вчений Олександр Котляревський. У 1856 році в замітці про малоруську літературу він висловив думку, що „Енеїда” І. Котляревського – це тільки *вдале* (курсив наш. – С.П.) продовження „Енеїди” Осипова. Тоді ж на основі свідчень деяких людей, які

близько знали І.П. Котляревського, Олександр Олександрович Котляревський висловив протилежне судження: мовляв, рукопис І.П. Котляревського потрапив до рук Осипова, який видав його в перекладі російською мовою. А Іван Петрович Котляревський поспішив видати свою „Енеїду” під власним прізвиськом. Отож, згаданий російський дослідник вважав, що цей твір писаний як *світовираження* (курсив наш. – С.П.) українського народу. „Енеїда”, на думку однофамільця Івана Петровича Котляревського, була наслідком сучасного напрямку власне російської словесності, а для самого автора слугувала не більше, ніж літературним жартом, забавою. За переконаннями О.О. Котляревського, в „Енеїді” розповідь, назви місцевостей, звичаї цілком малоросійські. Проте цього для критика виявлялося замало, щоби говорити про народність поеми. Гумор у ній, на думку цього вченого, абсолютно протилежний українському. Таким чином, О.О. Котляревський заперечував народність „Енеїди”, а М. Костомаров захоплювався її гумором.

Інакше поставився О.О. Котляревський до „Наталки Полтавки”. Він заперечував думку М. Костомарова про застарілу сентиментальність минулого століття. Навпаки, бачив у ній стільки життєвої сили, простоти і драматичності, українського легкого гумору, що важко ідентифікувати авторів перелицьованої „Енеїди” і „Наталки Полтавки”.

Проблема перелицьованої „Енеїди” досить складна, бо має в історії культури різні повороти. Те, що німецька „Енеїда” Блумауера мала вплив на Осипова, а російська переробка Осипова надихнула українського поета, стверджував ще і Мінський. Припущення Мінського повторив і О.І. Соболевський: „Котляревській пользувался тільки трудомъ Осипова <...> переделываетъ строфу Осипова за строфою, удерживая ихъ порядокъ, и ограничивается измѣненіемъ по преимуществу подробностей великорусскаго городскаго быта подробностями быта малорусской деревни, за опущеніемъ какъ отдѣльныхъ частностей, такъ и цѣлыхъ эпизодовъ <...>. Вдобавокъ, „Энеида” Осипова написана „на вульгарномъ русскомъ языкѣ”, а Энеида Котляревскаго „на грубомъ малороссійскомъ нарѣчій” [11, с. 172].

У тому ж 1889 р. цього питання торкнувся і львівський професор О. Огоновський. Проте думки його багато в чому запозичені в Мінського. Так, галицький учений писав: „Тая-то Энеида вывороченная на изнанку Осиповымъ, послужила подекуды взирцемъ до писання Енеиды перелицьованои. Видъ Осипова переймывъ Котляревскій засновокъ пысання й особливо сатиричне высмиювання всякихъ пьяныць: опроче украинскій поеть користуався тою самою формою пысання, яку выбравъ соби Осиповъ. Се-бо добавчаемо въ „перелицьованій” Енеиди Котляревскаго таки сами чотыро-стопови ямбы, зложени въ строфы по десять стричекъ и таке саме рифмоване, що й въ Енеиди Осипова” [9, Т. II, с. 195].

Таким чином, виходило, що українська література повторювала тільки те, що було в російській, і взагалі вона була частиною останньої. Таку думку І. Стешенко вважав абсолютно неправильною і необґрунтованою, оскільки І.П. Котляревський відобразив у поемі власну глибоку обізнаність із народним життям, свідченням чого може послужити збірник прислів'їв та інших етнографічних матеріалів, які він згодом передав Бантиш-Каменському. Проте, на думку М. Дашкевича, І.П. Котляревський створив ідеал всенародного твору, чого не зробив ні Скаррон, ні Блумауер, ні Осипов.

Реформаторство І. Котляревського полягало в тому, що він дав для української літератури нові художні форми, поставив її в один ряд із літературою російською і тим самим дав їй засоби для успішної боротьби за існування. Давши поштовх до розвитку української літератури в складі Російської імперії, І.П. Котляревський зробив те саме і для літератури в Галичині. Його „Енеїда” потрапила туди саме в той час, коли галицька молодь шукала шляхів для свого розвитку. „Произведение нашего поэта показало Галичанамъ, что существуетъ украинское слово, достойное художественной обработки и культивировки; равнымъ образомъ оно показало имъ сразу то направление, какое должна была принять ихъ литература въ своемъ развитіи” [13, с. 28], – вважав І. Стешенко. Важливим, на думку вченого, було й те, що завдяки творчості інших українських письменників (П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка), які підхопили ідеї І.П. Котляревського у творенні нової літератури, українське слово утвердилося назавжди.

Отже, взявши за основу логіку оцінок і оцінних суджень, розроблену російсько-радянським філософом О.А. Івіним [4] ще в 60-70-х роках ХХ століття, вивчивши застосування цієї логіки до літературної критики Р.Т. Гром'яком [3], ми спробували по-новому поглянути на трактування творчості І.П. Котляревського російським літературознавством другої половини ХІХ століття. У порівняльному вимірі російські праці розглядалися з працями українських публіцистів, зважаючи на тенденцію до взаємовпливів. На наш погляд, ряд наведених уривків із журнально-газетних статей, критичних оглядів демонструє ту динаміку, яка проймала наукову свідомість росіян 70-90-х років ХІХ століття.

1. *Галка І.* Обзоръ сочиненій, писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ / І. Галка // Молодыкъ. – 1843. – С. 157-185.
2. *Грабович Г.* До історії української літератури: [дослідження, есе, полеміка] / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997 – 604 с.
3. *Гром'як Р.* Оцінка художнього твору як процес // Естетика і критика: (філософсько-естетичні проблеми художньої критики) : статті / Роман Гром'як. – К. : Мистецтво, 1975. – С. 72 – 112.
4. *Ивин А.А.* Основания логики оценок / Александр Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.

5. Историчний атлас України / [опр. І. Тесля, Евг. Тютюко ; зредагував Любомир Винар]. – Монреаль – Нью-Йорк – Мюнхен, 1980. – 190 с.
6. *Кошовий*. Відчити з історії русько-українського письменства ХІХ віку // Свѣтъ. – 1881. – № 1-2. – С. 56-90.
7. *Кулишъ П.* Обзоръ украинской словесности / Пантелеймонъ Кулишъ // Основа. – 1861. – № 1. – С. 235-262.
8. Къ пятидесятилѣтію со дня смерти И.П. Котляревскаго // Кіевская старина. – 1888. – № 11. – С. 374-393.
9. *Огоновский О.* Исторія литературы русской : в 3 т. / Омелянь Огоновский – Львов, 1887.
10. *Пыпинъ А.* Особая исторія русской литературы / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – 1890. – № 9. – С. 260-279.
11. *Соболевскій А.И.* Къ юбилею И.П. Котляревскаго / А. Соболевскій // Библиографъ. – 1889. – № 10-11. – С. 162-189.
12. *Стеблинъ-Каменскій С.* Біографія поета Котляревскаго / С. Стеблинъ-Каменскій // Сѣверная Пчела. – 1839. – № 146. – С. 62-69.
13. *Стешенко И. И.П.* Котляревскій и Осиповъ въ ихъ взаимоотношеніи / Иван Стешенко // Кіевская старина. – 1898. – № 7. – С. 1-82.
14. *Чибицовъ.* Обзоръ Журналовъ / Чибицовъ // Одесскій Вѣстникъ. – 1861. – № 25. – С. 137-180.

Summary

Taking for foundation the logic of judgments and considerations developed by Russian-soviet philosopher O.A. Ivin [4] in 60-70s of the 20th century, having learnt this logic towards literary criticism of R.T. Hromiak [3] we made an attempt of new treatise of I.P. Kotlirevskiy's activity in Russian philology of the second part of the 19th century, that partially elucidates the problem of reception of Ukrainian literature in Russian society. The Russian works were considered in comparison with those ones of Ukrainian (Little Russian and Galician) publicists, taking to consideration the tendency to interference. Maintaining the geopolitics perspectives, Russians views on Ukrainian written language the researcher regenerates according with texts and literary, critical judgments of that time. In our opinion, the range of depicted fragments from media articles, critical essays displays the dynamics which was appurtenant to scientific consciousness of Russians in 70-90s of the 19th century.

Key words: critical judgments, the logic of considerations, Ukrainian originality, „Little Russians”, historical and literary process.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008